

МУЗИЧЕНКО О. В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри публічного права
(Київський університет
імені Бориса Грінченка),
консультант суду
(Верховний Суд України)

УДК 393.296

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.1.48>

РОЗГЛЯД ЦИВІЛЬНОГО ПОЗОВУ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ МЕДИЧНОГО ТА ВИХОВНОГО ХАРАКТЕРУ

Предметом дослідження є нормативне регулювання, судова практика та наукові позиції щодо розгляду цивільного позову у кримінальному провадженні з приводу застосування примусових заходів виховного та медичного характеру. Акцентовано на недосконалої приписів Кримінального процесуального кодексу України, що регулюють вищезазначене питання. Звернуто увагу на те, що недосконалість приписів кримінального процесуального закону не призводить до дискусій щодо можливості розгляду цивільного позову у кримінальному провадженні з приводу застосування примусових заходів медичного характеру. Водночас як в судовій практиці, так і в доктрині кримінального процесу немає єдиної позиції щодо можливості розгляду цивільного позову у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру. Констатовано, що норми чинного кримінального процесуального закону, які регулюють питання розгляду цивільного позову у межах кримінального провадження є суперечливими, а тому призводять до відсутності єдиної судової практики щодо розгляду цивільного позову у кримінальному провадженні з приводу застосування примусових заходів виховного характеру. Наведено судову практику щодо залишення без розгляду цивільного позову у кримінальних провадженнях з приводу застосування примусових заходів медичного характеру через звернення до неналежного цивільного відповідача. Зазначено про можливість заміни цивільного відповідача під час судового провадження. З метою удосконалення приписів кримінального процесуального закону та сприяння у формуванні єдиної судової практики запропоновано свою редакцію приписів ч. 1 ст. 62, ч. 1 ст. 128, ч. 1 ст. 500, ч. 1 ст. 501, ч. 1 ст. 512, ч. 1 ст. 513 Кримінального процесуального кодексу України.

Ключові слова: цивільний позов; примусові заходи виховного характеру; примусові заходи медичного характеру; відшкодування шкоди, завданої неповнолітньою та неосудною особою; кримінальне процесуальне законодавство; судова практика.

Muzychenko O. V. Consideration of a civil claim in criminal proceedings regarding the application of coercive measures of a medical and educational nature

The subject of the research is normative regulation, judicial practice and scientific positions regarding consideration of a civil claim in criminal proceedings regarding the use of coercive measures of an educational and medical nature. Emphasis

is placed on the imperfection of the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine, which regulate the above-mentioned issue. Attention is drawn to the fact that the imperfection of the prescriptions of the criminal procedural law does not lead to discussions about the possibility of consideration of a civil lawsuit in criminal proceedings regarding the use of coercive measures of a medical nature. At the same time, both in judicial practice and in the doctrine of the criminal process, there is no single position regarding the possibility of consideration of a civil lawsuit in criminal proceedings regarding the use of coercive measures of an educational nature. It was established that the norms of the current criminal procedural law, which regulate the consideration of a civil claim within the framework of criminal proceedings, are contradictory, and therefore lead to the absence of a unified judicial practice regarding the consideration of a civil claim in criminal proceedings regarding the use of coercive measures of an educational nature. Judicial practice regarding the abandonment of a civil lawsuit in criminal proceedings regarding the application of coercive measures of a medical nature due to an appeal to an inappropriate civil defendant is cited. The possibility of replacing the civil defendant during court proceedings is indicated. In order to improve the prescriptions of the criminal procedural law and to assist in the formation of a unified judicial practice, a revision of the prescriptions of Part 1 of Art. 62, Part 1 of Art. 128, Part 1 of Art. 500, part 1 of Art. 501, Part 1 of Art. 512, Part 1 of Art. 513 of the Criminal Procedure Code of Ukraine.

Key words: *civil action; coercive educational measures; coercive measures of a medical nature; compensation for damage caused by a minor and incompetent person; criminal procedural legislation; judicial practice.*

Вступ. Відшкодування (компенсація) шкоди і, зокрема, цивільний позов у кримінальному провадженні були предметом дослідження таких науковців як: Л. Б. Коваленко, В. Т. Маляренко, Л. Д. Михеєнко, В. Т. Нор, Г. М. Омеляненко, В. О. Попелюшко, О. В. Рибалка, В. М. Тертишник, В. П. Шибіко та ін. Однак, проблематиці цивільного позову у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного та виховного характеру у доктрині кримінального процесу приділено незначну увагу, що, зокрема, пов'язано з тим, що приписи Кримінально-процесуального кодексу України (далі – КПК 1960 року) не передбачали можливості розгляду цивільного позову у вищевказаних провадженнях. При цьому приписи чинного Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) в одних нормах містять згадку щодо можливості розгляду цивільного позову у зазначеній категорії кримінальних проваджень, а в інших ні. Хоча після 2012 року науковцями з кримінального процесу захищено ряд дисертаційних робіт (Татарин І. Г., Воробйова І. А., Стеблев А. М., Кравченко Н. С.) у яких досліджено окремі аспекти розгляду цивільного позову у кримінальному провадженні, однак потребує більш ґрунтовного дослідження питання розгляду цивільного позову у кримінальних провадженнях щодо застосування примусових заходів медичного та виховного характеру.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз приписів КПК, судової практики та доктрини кримінального процесу щодо розгляду цивільного позову у кримінальних провадженнях з приводу застосування примусових заходів медичного та виховного характеру, виокремлення проблемних аспектів та надання пропозицій щодо вдосконалення приписів кримінального процесуального закону.

Результати дослідження. Із системного аналізу приписів ч. 1 ст. 61, ч. 1 ст. 62, ч. 1 ст. 128 та ч. 1 ст. 129, ч. 1 ст. 500, ч. 1 ст. 501, ч. 1 ст. 512, ч. 1 ст. 513 КПК вбачається неузгодженість деяких положень нормативного регулювання розгляду цивільного позову у кримінальному провадженні, зокрема щодо розгляду цивільного позову у провадженнях з приводу застосування примусових заходів медичного та виховного характеру [1].

Так, у наукових публікаціях вже зверталася увага на те, що у зв'язку з недосконалим нормативним регулюванням розгляду цивільного позову у кримінальному провадженні

існують різні підходи як у судовій практиці, так і в науці кримінального процесу щодо можливості розгляду цивільного позову у кримінальному провадженні з приводу застосування примусових заходів виховного характеру. Зокрема, виділено такі основні позиції: 1) цивільний позов може бути пред'явлений лише стосовно осіб, які вже досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність (така позиція піддана критиці); 2) однією з новел чинного КПК є можливість розгляду, зокрема цивільного позову у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру, на відміну від КПК 1960 року, згідно з яким цивільний позов можливо було розглянути лише у кримінальній справі щодо злочину, а не будь-якого суспільно небезпечного діяння; 3) розгляд цивільного позову у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру допускається, а цивільним відповідачем може бути визнаний законний представник неповнолітнього, що впливає зі статей 1178, 1179 Цивільного кодексу України (далі ЦК) [2, с. 245–250].

В аспекті розвитку однієї з вищевказаних наукових позицій, слід погодитися з Попелюшком В. О., який зазначає, що шкода, завдана малолітньою особою (яка, у нашому випадку, досягла одинадцятирічного віку, але не досягла чотирнадцяти років) відшкодовується її батьками (усиновлювачами), або опікуном чи іншою фізичною особою, яка на правових підставах здійснює виховання малолітньої особи. А якщо малолітня особа завдала шкоди під час перебування під наглядом навчального закладу, закладу охорони здоров'я чи іншого закладу, що зобов'язаний здійснювати нагляд за нею, а також під наглядом особи, яка здійснює нагляд за малолітньою особою на підставі договору, то ці заклади та особа зобов'язані відшкодувати завдану нею шкоду. І, далі, якщо малолітня особа перебувала в закладі, який за законом здійснює функції опікуна, то цей заклад зобов'язаний відшкодувати завдану нею шкоду (ч.ч. 1, 2, 3 ст. 1178 ЦК). Отже, наведені фізичні та юридичні особи і є цивільними відповідачами у вказаній категорії кримінальних проваджень. При цьому в разі, якщо малолітня особа завдала шкоди як з вини батьків (усиновлювачів) або опікуна, так і з вини закладів або особи, що зобов'язані здійснювати нагляд за нею, ці фізичні та юридичні особи можуть бути цивільними співвідповідачами за цивільним позовом про відшкодування завданої шкоди (ч. 4 ст. 1178 ЦК) [3, с. 10].

Схожий підхід закріплено у п. 6 постанови Пленуму Верховного Суду України від 27 березня 1992 року № 6 «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди». Однак, на думку автора, у правозастосовчій діяльності не слід посилатися на вказану постанову, зважаючи на те, що вона ухвалена з урахуванням законодавства, яке на цей час втратило чинність.

При поданні у кримінальному провадженні цивільного позову про відшкодування шкоди, завданої неповнолітньою особою, слід керуватися приписами ст. 1179 ЦК.

Отже, на думку автора, відсутність згадки у ч. 1 ст. 61, ч. 1 ст. 62, ч. 2 ст. 127, ч. 1 ст. 128, ч. 1 ст. 500, ч. 1 ст. 501 КПК про можливість звернення з цивільним позовом до особи стосовно якої застосовуються примусові заходи виховного характеру або особи, яка за законом несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану її діяннями не може свідчити про неможливість розгляду такого позову в кримінальному провадженні, оскільки згідно з приписами ч. 1 ст. 129 КПК ухвалюючи обвинувальний вирок, постановляючи ухвалу про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, суд залежно від доведеності підстав і розміру позову задовольняє цивільний позов повністю або частково чи відмовляє в ньому. Вказані недоліки нормативного регулювання цивільного позову у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру потребують удосконалення, але це не позбавляє можливості розгляду цивільного позову в межах кримінального провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру, що відзначалося у попередньому дослідженні [2, с. 245–250].

Що ж стосується відшкодування шкоди у провадженнях щодо застосування примусових заходів медичного характеру, слід зазначити, що з приписів ч. 1 ст. 500, ч. 1 ст. 501, ч. 1 ст. 512 та ч. 1 ст. 513 КПК не вбачається можливості розгляду як цивільного позову у кримінальних провадженнях щодо застосування примусових заходів медичного, так і виховного

характеру. Хоча вищевказані суперечності нормативного регулювання цивільного позову у кримінальному провадженні не призводять до дискусій щодо можливості його розгляду у кримінальному провадженні з приводу застосування примусових заходів медичного характеру як у науці так і в практичній діяльності. Така ситуація пов'язана з тим, що у статтях 62 та 128 КПК є згадка про можливість пред'явлення цивільного позову до особи, яка за законом несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діяннями неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 128 КПК особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової та/або моральної шкоди, має право під час кримінального провадження до початку судового розгляду пред'явити цивільний позов до підозрюваного, обвинуваченого або до фізичної чи юридичної особи, яка за законом несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння [1].

Статтею 1186 ЦК передбачено, що шкода, завдана фізичною особою, яка в момент її завдання не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними, не відшкодується. Якщо шкоди було завдано особою, яка не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними у зв'язку з психічним розладом або недоумством, суд може постановити рішення про відшкодування цієї шкоди її чоловіком (дружиною), батьками, повнолітніми дітьми, якщо вони проживали разом з цією особою, знали про її психічний розлад або недоумство, але не вжили заходів щодо запобігання шкоді.

Згідно з частинами 1, 2 ст. 62 КПК цивільним відповідачем у кримінальному провадженні може бути фізична або юридична особа, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану кримінально протиправними діями (бездіяльністю) підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, та до якої пред'явлено цивільний позов у порядку, встановленому цим Кодексом.

У цьому аспекті слід відзначити, що часто позивач, якому суспільно небезпечним діянням особи стосовно якої застосовуються примусові заходи медичного характеру завдано майнової та/або моральної шкоди звертається до неналежного відповідача, внаслідок чого суди залишають позов без розгляду, роз'яснюючи право звернення у порядку цивільного судочинства. Так, наприклад, ухвалою Нікопольського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 22 грудня 2021 року (справа № 182/3007/16-к) цивільний позов залишено без розгляду, оскільки його пред'явлено до особи, яка згідно висновку судово-психіатричної експертизи потребує застосування примусового заходу медичного характеру. Водночас цивільний позов до особи, яка за законом несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями неосудного не пред'являвся.

Ще одним прикладом є ухвала Комінтернівського районного суду м. Харкова від 06 квітня 2015 року (справа № 641/13907/14-к), якою цивільний позов залишено без розгляду, оскільки у судовому засіданні не знайшов підтвердження той факт що цивільний відповідач знала про хворобу батька та не вчинила ніяких дій, щоб лікувати його.

Ухвалою Ковпаківського районного суду м. Суми від 07 вересня 2015 року (справа № 592/8060/15-к) також залишено без розгляду цивільний позов, поданий до законного представника особи стосовно якої застосовувалися примусові заходи медичного характеру з посиланням на те, що згідно ст. 1184 ЦК позов пред'являється до опікуна або закладу, який зобов'язаний здійснювати нагляд за недієздатною особою. Однак, судом встановлено, що під час вчинення кримінального правопорушення особа, яка визнана недієздатною за рішенням суду, відповідно до путівки була направлена в дитячий оздоровчий табір, де знаходилася під наглядом іншого закладу, а не законного представника – опікуна.

Зі схожими ситуаціями можна ознайомитися в ухвалах Деснянського районного суду міста Чернігова від 14 грудня 2021 року (справа № 750/9338/21) та Луцького міськрайонного суду Волинської області від 17 листопада 2020 року (справа № 165/1610/20).

Крім того, проблема звернення з позовом до неналежного відповідача або необхідності його заміни через зміну ряду обставин може бути і в кримінальних провадженнях щодо

застосування примусових заходів виховного характеру. Так, часто цивільний позивач звертається з позовом до малолітньої особи, хоча завдана нею шкода стягується з батьків чи інших суб'єктів, визначених ст. 1178 ЦК. Також, у судовій практиці є випадки звернення з цивільним позовом до органів державної влади та/або місцевого самоврядування на які покладено обов'язок здійснення контролю за належним вихованням малолітніх та неповнолітніх, а не до батьків, які на момент вчинення суспільно небезпечного діяння зобов'язані були здійснювати нагляд за дитиною (ухвала Вовчанського районного суду Харківської області від 02 грудня 2021 року у справі № 617/1633/21).

Відповідно до ч. 5 ст. 128 КПК якщо процесуальні відносини, що виникли у зв'язку з цивільним позовом, КПК не врегульовані, до них застосовуються норми Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК) за умови, що вони не суперечать засадам кримінального судочинства.

Згідно з приписами ст. 51 ЦПК суд першої інстанції має право за клопотанням позивача до закінчення підготовчого провадження, а у разі розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження – до початку першого судового засідання залучити до участі у ній співвідповідача. Якщо позов подано не до тієї особи, яка повинна відповідати за позовом, суд до закінчення підготовчого провадження, а у разі розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження – до початку першого судового засідання за клопотанням позивача замінює первісного відповідача належним відповідачем, не закриваючи провадження у справі. Після спливу строків, зазначених у частинах першій та другій цієї статті, суд може залучити до участі у справі співвідповідача або замінює первісного відповідача належним відповідачем виключно у разі, якщо позивач доведе, що не знав та не міг знати до подання позову у справі про підставу залучення такого співвідповідача чи заміну неналежного відповідача. Про залучення співвідповідача чи заміну неналежного відповідача постановляється ухвала. За клопотанням нового відповідача або залученого співвідповідача розгляд справи починається спочатку.

У цьому аспекті Верховний Суд у постанові Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 14 грудня 2021 року у справі № 242/3711/20 (провадження № 61-14162св21) вказав, що «пред'явлення позову до неналежного відповідача не є підставою для відмови у відкритті провадження у справі, оскільки заміна неналежного відповідача здійснюється в порядку, визначеному ЦПК. За результатами розгляду справи суд відмовляє в позові до неналежного відповідача та приймає рішення по суті заявлених вимог щодо належного відповідача. Тобто, визначення відповідачів, предмета та підстав спору є правом позивача. Натомість, встановлення належності відповідачів й обґрунтованості позову – обов'язком суду, який виконується під час розгляду справи, а не на стадії відкриття провадження». Тобто, пред'явлення позову до неналежного відповідача є самостійною підставою для відмови в задоволенні позову.

Така позиція узгоджується зі сталою судовою практикою Касаційного цивільного суду Верховного Суду (див., наприклад, постанову від 28 вересня 2022 року у справі № 530/1995/18).

Отже, у разі звернення з цивільним позовом до неналежного відповідача, цивільний позивач має право заявити клопотання про заміну цивільного відповідача з метою недопущення залишення цивільного позову без розгляду у межах кримінального провадження.

Висновки. Під час звернення з цивільним позовом та його розгляду у кримінальних провадженнях щодо застосування примусових заходів медичного або виховного характеру для визначення належного відповідача слід з'ясувати такі обставини: 1) чи може особа стосовно якої застосовуються примусові заходи виховного характеру самостійно відшкодувати завдану шкоду (ч. 1 ст. 1179 ЦК); 2) якщо особа стосовно якої застосовуються примусові заходи виховного характеру не може самостійно відшкодувати завдану шкоду, необхідно встановити хто несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану їй діяннями (ст. 1178, ч. 2 ст. 1179 ЦК); 3) у провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру необхідно встановити особу, яка за законом несе цивільну відповідальність за шкоду,

завдану діяннями неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння. Якщо таких суб'єктів декілька, то слід встановити у кого під наглядом повинна була перебувати особа на момент вчинення суспільно небезпечного діяння (ст. 1184 ЦК). Крім того, слід пам'ятати про положення ст. 1186 ЦК (Відшкодування шкоди, завданої фізичною особою, яка не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними).

Крім того, зважаючи на різні підходи не лише у доктрині кримінального процесу, але і в судовій практиці щодо можливості розгляду цивільного позову у кримінальному провадженні з приводу застосування примусових заходів виховного характеру, пропоную внести такі доповнення до приписів КПК:

1) у частині першій статті 62 після слів «Цивільним відповідачем у кримінальному провадженні може бути фізична або юридична особа, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану кримінально протиправними діями (бездіяльністю) підозрюваного, обвинуваченого» доповнити словами «особи стосовно якої застосовуються примусові заходи виховного характеру або особи, яка за законом несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану її діяннями» та далі за текстом;

2) у частині першій статті 128 після слів «Особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової та/або моральної шкоди, має право під час кримінального провадження до початку судового розгляду пред'явити цивільний позов до підозрюваного, обвинуваченого або до фізичної чи юридичної особи, яка за законом несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діяннями підозрюваного, обвинуваченого» доповнити словами «особи стосовно якої застосовуються примусові заходи виховного характеру або особи, яка за законом несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану її діяннями» та далі за текстом;

3) у частині першій статті 500 після слів «Судовий розгляд здійснюється в судовому засіданні за участю прокурора, законного представника, захисника» доповнити словами «цивільного позивача, цивільного відповідача» та далі за текстом;

4) частину першу статті 501 доповнити новим пунктом такого змісту: «4) чи підлягає задоволенню пред'явлений цивільний позов.»;

Також, враховуючи недоліки нормативного регулювання розгляду цивільного позову у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру пропоную доповнити відповідними положеннями такі норми КПК:

1) у частині першій статті 512 після слів «Судовий розгляд здійснюється одноособово суддею в судовому засіданні за участю прокурора, обов'язковою участю фізичної особи, стосовно якої вирішується питання про застосування примусових заходів медичного характеру, її законного представника та захисника» доповнити словами «а також цивільного позивача, цивільного відповідача» та далі за текстом;

2) частину першу статті 513 доповнити новим пунктом такого змісту: «6) чи підлягає задоволенню пред'явлений цивільний позов.».

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 30.09.2022).

2. Музиченко О. В., Бородій І. В. Цивільний позов у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру. *Право і суспільство*. 2022. № 5. С. 245–250.

3. Попелюшко В. О. Цивільний позов у кримінальному провадженні: практичний аспект. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2020. № 2(22). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n2/20pvoppa.pdf>

